

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

**Сумська філія ХНУВС
Кафедра юридичних дисциплін**

ТЕКСТ ЛЕКЦІЇ

з навчальної дисципліни
«Міжнародно-правові стандарти правоохоронної діяльності»
обов'язкових компонент освітньої програми
другого (магістерського) рівня вищої освіти

262 Правоохоронна діяльність (правоохоронна діяльність)

за темою - «Заборона катування, жорстокого, нелюдського та
такого, що принижує гідність поводження чи покарання:
універсальні та регіональні стандарти»

Харків 2020

ЗАТВЕРДЖЕНО

Науково-методичною радою
Харківського національного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.08.20 № 8

СХВАЛЕНО

Вченою радою Сумської філії
ХНУВС
Протокол від 21.08.20 № 7

ПОГОДЖЕНО

Секцією Науково-методичної ради
ХНУВС з юридичних дисциплін
Протокол від 25.08.20 № 4

Розглянуто на засіданні кафедри юридичних дисциплін Сумської
ХНУВС (протокол від 21. 08.20 № 1)

Розробники:

1. Директор Сумської філії Харківського національного університету внутрішніх справ, доктор юридичних наук, професор Лукаш С. С.
2. Старший викладач кафедри юридичних дисциплін Лубенець С. А.

Рецензент:

Завідувач кафедри конституційного і міжнародного права факультету № 4
Харківського національного університету внутрішніх справ, кандидат
юридичних наук, доцент Марчук М. І.

План

1. Право на повагу до гідності людини.
2. Заборона катування, жорстокого, нелюдського та такого поводження, що принижує гідність особи
3. Сучасні стандарти належного поводження із затриманими та заарештованими особами в практиці Європейського суду з прав людини.

Література

Основна:

1. Декларація про захист усіх осіб від насильницьких зникнень 1992 р. База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_225.
2. Європейська Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. (із змінами, внес. Протоколом № 11) // <http://zakon1.rada.gov.ua>.
3. Загальна декларація прав людини, прийнята і проголошена Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 217 А (III) від 10 грудня 1948 р. // <http://zakon1.rada.gov.ua>.
4. Кодекс поведінки посадових осіб з підтримання правопорядку 1979 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_282.
5. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження і покарання 1984 р. // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_085.
6. Міжнародно-правові стандарти поведінки працівників правоохоронних органів при підтриманні правопорядку: документально-джерелознавчий довідник для співробітників правоохорон. органів (міліції) / упоряд.: Ю.І. Римаренко, Я.Ю. Кондратьєв, І.Г. Кириченко. – К.: Ін Юре, 2002. – 128 с.

Допоміжна:

1. Боняк В.О. Правова природа міжнародних стандартів правоохоронної діяльності // Актуальні проблеми протидії незаконному обігу наркотичних засобів і психотропних речовин у сучасних умовах: матеріали Міжнар. наук.-практ. конф. (Дніпропетровськ, ДДУВС, 12 жовт. 2007 р.) / МВС України, Дніпропетр. держ. ун-т внутр. справ. – С. 75-78.
2. Мінімальні стандартні правила поводження із ув'язненими 1955 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_212
3. Основні принципи поводження із ув'язненими 1990 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_230.
4. Орлова О.О. Катування, нелюдське та таке поводження, що принижує людську гідність: розмежування понять [Електронний ресурс / О.О. Орлова // Науковий вісник Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ. – 2017. № 3. – С. 62-68.
5. Права людини і професійні стандарти для військовослужбовців в документах міжнародних організацій. – К.: Сфера, 2002. – 364 с.
6. Права людини і професійні стандарти для працівників пенітенціарної системи в документах міжнародних організацій. – К.: Сфера, 2002. – 293 с.

1. Право на повагу до гідності людини

Кожен має право на повагу до його гідності (ст. 28 Конституції України). Ніхто не повинен зазнавати такого поводження і покарання, що принижує його гідність, а також посягання на його честь та репутацію (ст.ст. 5, 12 Загальної декларації прав людини; ст.ст. 7, 17 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права).

Терміни "честь", "гідність", "ділова репутація" чинне законодавство не роз'яснює. Що стосується цивільно-правової доктрини, то в науці цивільного права честь визначається як суспільна оцінка особистості, міра духовних, соціальних якостей громадянина. Гідність у свою чергу є внутрішньою самооцінкою власних якостей, здатностей, світогляду, свого суспільного значення. Ділова репутація - це сформована в суспільстві думка про професійні позитивні якості і вади особи.

Враховуючи те, що честь і гідність є особистими немайновими благами, невіддільними від особистості, можна вважати, що це право виникає з моменту народження людини. Конвенція про права дитини, яка визначає, що дитиною є кожна людська істота до досягнення 18-річного віку (ст. 1), займає саме таку позицію і забороняє будь-яке незаконне посягання на її честь і гідність (ст. 16). Оскільки встановити точний момент виникнення в особи права на честь і гідність практично неможливо, слід визнати правильним підхід законодавця до вирішення цієї проблеми, відповідно до якого вказане суб'єктивне право належить людині від народження (ст. 28 Конституції України). В юридичній літературі досить часто право на честь і гідність та право на ділову репутацію об'єднуються в одне суб'єктивне право громадян, однак

право на недоторканність ділової репутації є самостійним особистим не майновим правом фізичної особи (ст. 299 ЦК), а право на повагу до гідності та честі міститься у ст. 297.

Гідність - це сукупність високих моральних, світоглядних, професійних якостей людини, які дають їй підстави для самоповаги, для усвідомлення своєї суспільної цінності.

Відповідно, змістом права на повагу до гідності людини є законодавче встановлення і гарантована державою сукупність норм, які надають кожній людині впевненість у своїй суспільній цінності, можливість усвідомлювати себе як особистість, поважати власні моральні принципи й етичні норми, наполягати на повазі до себе інших людей, державних органів та їх посадових і службових осіб, а також вимагати, щоби будь-які сумніви щодо її моральних якостей і етичних принципів були належним чином обґрунтовані.

Право на повагу до людської гідності встановлене ст. 28 Конституції України. Зазначене право не може бути обмежене навіть в умовах воєнного або надзвичайного стану.

Конституція України прямо забороняє:

- о катування людини;

- о жорстоке, нелюдське або таке, що принижує гідність поводження з людиною;

- о застосування покарань, які є жорстокими, нелюдськими або такими, що принижують гідність людини;

о медичні, наукові чи інші досліді щодо людини без її вільної згоди. Наведена конституційна норма є відтворенням положень, які містяться у ст. 5 Загальної декларації прав людини, статтях 7 і 10 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права, ст. 3 Європейської конвенції з прав людини.

Фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності, честі та ділової репутації (ч. 3 ст. 297 та ч. 2 ст. 299 ЦК). Розділ III Особливої частини КК України від 5 квітня 2001 р. має назву "Злочини проти волі, честі та гідності особи", однак стаття відповідного змісту в цьому розділі відсутня. Відповідно до ст. 23 Цивільного кодексу (далі - ЦК) України, особа має право на відшкодування моральної шкоди, завданої внаслідок порушення її прав, у тому числі такої, що полягає у приниженні честі і гідності, а також ділової репутації громадянина. Згідно зі ст. 297 ЦК України, фізична особа має право звернутися до суду з позовом про захист її гідності та честі, а ст. 277 цього Кодексу встановлює порядок спростування недостовірної інформації, у тому числі такої, що принижує честь і гідність людини.

КК України містить значну кількість норм, якими встановлено кримінальну відповідальність за злочини, основним або додатковим безпосереднім об'єктом яких є честь і гідність особи. Це, зокрема: статті 121-126, 129 (різні види тілесних ушкоджень і погроза вбивством), 142 (незаконне проведення дослідів над людиною), 146 (незаконне позбавлення волі або викрадення людини), 152-156 (звальтування та інші статеві злочини), 161 (порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії тощо).

Слід звернути увагу на Постанову Пленуму Верховного Суду України "Про судову практику у справах про захист гідності та честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи" від 27 лютого 2009 р. При розгляді справ про захист гідності, честі фізичної особи, а також ділової репутації фізичної та юридичної особи суди повинні точно і неухильно застосовувати положення Конституції України, Цивільного кодексу України (далі - ЦК), законів України від 16 листопада 1992 року N 2782-XII "Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні" (далі - Закон про пресу), від 2 жовтня 1992 року N 2657-XII "Про інформацію", від 21 грудня 1993 року N 3759-XII "Про телебачення і радіомовлення" (у редакції Закону від 12 січня 2006 року N 3317-IV), від 23 вересня 1997 року N 540/97-ВР "Про державну підтримку засобів масової інформації та соціальний захист журналістів" та інших нормативно-правових актів, що регулюють вказані суспільні відносини. Крім того, враховуючи положення статті 9 Конституції України та беручи до уваги ратифікацію Законом України від 17 липня 1997 року N 475/97-ВР Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року і Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7, 11 до Конвенції та прийняття Закону України від 23 лютого 2006 року N 3477-IV "Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини", суди також повинні застосовувати Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4 листопада 1950 року; далі - Конвенція) та рішення Європейського суду з прав людини як джерело права, а також враховувати роз'яснення постанови Пленуму Верховного Суду України від 1 листопада 1996 року N 9 "Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя".

Чинне законодавство України не допускає і жорстокого, нелюдського або такого, що принижує гідність людини, покарання.

Так, забороняється фізичне покарання батьками, опікунами, піклувальниками, вихователями, вчителями дітей та інших підопічних. Відповідно до ст. 50 КК України, покарання не має на меті завдати фізичних страждань або принизити людську гідність. Система покарань у кримінальному праві України не містить покарань, які б передбачали мордування, нанесення тілесних ушкоджень чи завдання фізичного болю або були спрямовані в основному на приниження честі і гідності людини. З іншого боку, КК України, міри покарання у статтях Особливої частини якого у більшості випадків не мають належного наукового обґрунтування, є в цілому надзвичайно жорстоким законом. Так, ним передбачена значна кількість діянь, які є аналогами адміністративних чи дисциплінарних правопорушень або цивільно-правових деліктів, фактично не становлять суспільної небезпеки, але їх вчинення тягне застосування санкцій у виді позбавлення волі.

Злочини, наслідком яких є лише матеріальна, політична чи організаційно-управлінська шкода, часто караються більш суворо, ніж злочини, наслідком яких є загибель людини. Існування ж невинуватено-жорстоких та нічим не обґрунтованих покарань не може не принижувати людську гідність.

Питання, пов'язані з проведенням медичних, наукових та інших дослідів щодо людини, регулюються Основами законодавства України про охорону здоров'я (зокрема, статтями 43-45).

Так згода об'єктивно інформованого дієздатного пацієнта необхідна для вживання методів діагностики, профілактики та лікування. Згода хворого або його законних представників на медичне втручання не потрібна лише у невідкладних випадках, коли реальна загроза життю хворого є наявною.

У медичній практиці лікарі зобов'язані застосовувати лише нормативне дозволені методи профілактики, діагностики і лікування та лікарські засоби. Нові, науково обґрунтовані, але не допущені до загального використання методи і засоби можуть застосовуватися лише в інтересах вилікування хворого та за його згодою, а щодо дітей та осіб, яких було визнано судом недієздатними, за згодою їхніх законних представників.

Застосування медико-біологічних експериментів на людях допускається із суспільно корисною метою за умови їх наукової обґрунтованості, переваги їх можливого успіху над ризиком спричинення тяжких наслідків для здоров'я або життя, гласності, повної інформованості і добровільної згоди людини, яка підлягає експерименту, щодо вимог його застосування. Забороняється проведення такого експерименту на хворих, ув'язнених або військовополонених, а також терапевтичного експерименту на людях, захворювання яких не має безпосереднього зв'язку з метою дослідження. Відповідні вимоги встановлені також щодо застосування методу пересадки від донора до реципієнта (трансплантації) органів та інших анатомічних матеріалів, застосування штучного запліднення та імплантації ембріона, методу стерилізації, зміни (корекції) статевих належностей тощо.

Правовими гарантіями реалізації перелічених положень є норми статей 16, 38, 78, згідно з якими зазначені вище медичні втручання можуть проводитися тільки в акредитованих закладах охорони здоров'я, пацієнт має право на вільний вибір лікаря, на ознайомлення з історією своєї хвороби, на лікарську таємницю тощо, а медичні працівники мають перед пацієнтами певні обов'язки і несуть кримінальну та іншу відповідальність за їхнє халатне виконання.

Праву людини на повагу до її гідності, як це впливає із ст. 28 Конституції України, кореспондує обов'язок як офіційних, так і будь-яких інших осіб поводити себе у стосунках з іншими людьми таким чином, щоб не принижувати гідність людини.

За наклеп, тобто поширення завідомо неправдивих вигадок, що ганьблять іншу людину (про її нібито протиправний або аморальний вчинок тощо), і за образи, тобто умисне приниження честі і гідності людини, виражене в непристойній формі, винні особи несуть передбачену законодавством України цивільно-правову відповідальність, що є певною правовою гарантією захисту права людини на повагу до її гідності.

Слід зазначити, що питання протесту, чи ганьблять її ті або інші вигадки, чи є ті або інші слова чи дії образою, може вирішити лише сама людина. Для одного брутальні слова, висловлені на його адресу, є образою, для іншого, на жаль, нормою спілкування.

Доречно зазначити і те, що відповідно до рішення Європейського суду з прав людини від 8 липня 1986 р. у справі Лінгенса, межа допустимої критики є значно ширшою, коли йдеться про політичного діяча, аніж коли це стосується пересічної особи, що пояснюється необхідністю забезпечення свободи слова для формування громадської думки про поведінку та ідей керівників держави. Втручання держави у здійснення свободи слова під приводом захисту гідності та репутації політичних діячів має бути крайнім заходом. При цьому, вирішуючи питання про наявність ознак клевети, слід розрізняти факти, наявність яких можна довести, та оціночні судження, правдивість яких довести неможливо.

2. Заборона катування, жорстокого, нелюдського та такого поводження, що принижує гідність особи

Відповідно до Конвенції проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність видів поводження і покарання, катування означає дію, якою навмисне спричиняються сильний біль або страждання (фізичне чи моральне) будь-якій людині з метою:

- о отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання;
- о покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється;
- о залякати чи примусити до будь-якої дії її або третю особу;
- о дискримінації будь-якого характеру, коли такий біль або страждання спричиняються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи з їх мовчазної згоди.

Зміст цього терміна не включає болю або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, які невіддільні від цих санкцій чи викликаються ними випадково. Ніякі виняткові обставини, якими б вони не були, стан війни чи загроза війни, внутрішня політична нестабільність тощо, а так само наказ вищестоящого начальника або державної влади не можуть бути виправданням катувань.

На відміну від інших норм Конвенції, які допускають можливість втручання держави, ст. 3 Конвенції не передбачає жодних винятків, і в цьому сенсі вона закріплює одну із основних цінностей демократичних суспільств, що входять до Ради Європи. Згідно з тлумаченням її положень Судом, вона гарантує захист від спричинення фізичного та/чи психічного страждання.

Абсолютний характер гарантій, передбачених ст. 3 Конвенції, означає, що стосовно цього права не може бути жодних винятків і не може існувати жодних підстав для відступу держави від своїх зобов'язань за ст. 3 Конвенції під час війни або іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації. Такий характер цієї заборони підкріплюється тим фактом, що дії, які ставляться у провину потерпілому, якими б неприйнятними чи небезпечними вони не були, жодним чином не можуть виправдати будь-яке посягання на гідність, свободу та фізичну недоторканність людини.

Для того, аби жорстоке поводження становило порушення ст. 3 Конвенції, воно повинно досягнути мінімального рівня жорстокості. У рішенні у справі «Ireland v. the United Kingdom» від 18.01.1978 Суд зазначив, що «оцінка мінімального рівня жорстокості має відносний характер; вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість даного поводження, його фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках - стать, вік, стан здоров'я потерпілого та інші обставини». Суд виробив певні принципи оцінки рівня жорстокості, які він застосовує у кожній конкретній справі.

По-перше, практика Суду виокремила три види поводження, заборонені ст. 3 Конвенції:

- а) таке поводження чи покарання, що принижує гідність;
- б) нелюдське поводження чи покарання;
- в) катування.

По-друге, Суд враховує при оцінці жорстокості поводження індивідуальні характеристики потерпілого - його вік, стать, а також його зв'язок з тим, хто завдає йому страждань (зокрема, співвідносність фізичної сили потерпілого з фізичною силою особи, яка здійснює арешт). Відтак саме принципі мінімального рівня жорстокості і визначає нижню межу страждань, зазнавши яких, людина вважається такою, що її піддали поводженню, забороненому ст. 3 Конвенції. Верхньою ж межею страждань, яких зазнає людина внаслідок порушення ст. 3 Конвенції, є такий вид жорстокого поводження, як катування.

Поводження чи покарання, що принижують людську гідність, є, умовно кажучи, «найменш жорстоким» видом поводження, забороненого ст. 3 Конвенції. Згідно з позицією Суду, яка була висловлена у 1978 р., поводження чи покарання, що принижують людську гідність, «спричиняє у потерпілого почуття страху, болісні страждання й почуття неповноцінності, спроможні принизити його гідність і навіть зламати його фізичний і моральний опір» (рішення Суду у справі «Ireland v. the United Kingdom» від 18.01.1978). Це було підтверджено й у 2000 р. у рішенні Суду у справі «Kudla v. Poland» (рішення від 26.10.2000): таким, що принижує гідність, Суд назвав поводження, яке «мало на меті викликати у потерпілих почуття страху, страждання і меншовартості, а відтак принизити та зневажити їх».

Нелюдське поводження чи покарання може виявлятися як у свідомому застосуванні фізичного чи психічного насильства щодо особи, так і в результаті невжиття певних заходів. На відміну від катування, кваліфікація дій чи бездіяльності державних органів як нелюдського поводження не вимагає наявності мети. У вже згаданій справі «Kudla v. Poland» (рішення від 26.10.2000) Суд провів розмежування «нелюдського» і такого, «що принижує гідність», поводження, вказавши, що нелюдське поводження має місце, «якщо, крім іншого, воно було умисним, застосовувалося впродовж кількох годин поспіль і призводило або до справжніх тілесних ушкоджень, або до гострих фізичних чи душевних страждань».

Катування досить часто розглядається Судом у сенсі, що міститься у ст. 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність видів поводження та покарання, більшість відома під назвою Конвенція ООН проти катувань — це міжнародний інструмент захисту прав людини, що прийнятий ООН в 1984 році та набув чинності в 1987 році. Конвенція забороняє катування при будь-яких обставинах, забороняє видачу осіб у країни, де для них існує серйозна загроза катувань, та встановлює обов'язковість кримінального переслідування за катування. Станом на вересень 2015 року в Конвенції беруть участь 156 держав.

Для цілей цієї Конвенції термін "катування" означає

будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або

від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які

вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. Цей термін не охоплює біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

З огляду на те, що для кваліфікації поводження з особою як катування, необхідно встановити такі ознаки поводження, як умисність, наявність мети та особливий ступінь жорстокості, тягар їх доказування покладається на заявника. (Рішення у справі «Bursuc v. Romania» від 12.10.2004 р.)

Гідність людини захищається як найвища соціальна цінність, яка зумовлює конституційні обов'язки держави (ст.3). Конституція (ст. 28) встановлює неприпустимість катування, жорстокого, нелюдського та такого, що принижує гідність особи, поводження чи покарання, тобто сформульований абсолютний імператив щодо неприпустимості вчинення будь-яких дій, які посягають на гідність людини. Однак виникає питання щодо мірила гідності людини, оскільки така оцінка тісно пов'язана з особистістю, поріг гідності якої є суто індивідуальним. Тому зростає роль суду, який має дати таку оцінку. Разом з тим, суд не може відступати від загальних стандартів убезпечення прав людини від посягань на її гідність.

Існують міжнародні механізми попередження катувань і нелюдського і такого, що принижує гідність, поводження або покарання. До них насамперед належать Комітет по правам людини, Комітет по забороні катувань, Комітет по попередженню катувань тощо.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод прийнятою Ради Європи 04.11.1950 року, містить пряму імперативну норму про заборону катування, що є прямим обов'язком держави в контексті забезпечення права на повагу гідності людини. Зокрема, ст. 3 наголошує, що нікого не може бути піддано катуванню або нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню або покаранню.

На відміну від інших норм Конвенції, які допускають можливість втручання держави, ст. 3 Конвенції не передбачає жодних винятків, і в цьому сенсі вона закріплює одну із основних цінностей демократичних суспільств, що входять до Ради Європи. Згідно з тлумаченням її положень Судом, вона гарантує захист від спричинення фізичного та/чи психічного страждання.

Абсолютний характер гарантій, передбачених ст. 3 Конвенції, означає, що стосовно цього права не може бути жодних винятків і не може існувати жодних підстав для відступу держави від своїх зобов'язань за ст. 3 Конвенції під час війни або іншої надзвичайної ситуації, що загрожує життю нації. Такий характер цієї заборони підкріплюється тим фактом, що дії, які ставляться у провину потерпілому, якими б неприйнятними чи небезпечними вони не були, жодним чином не можуть виправдати будь-яке посягання на гідність, свободу та фізичну недоторканність людини.

Для того, аби жорстоке поводження становило порушення ст. 3 Конвенції, воно повинно досягнути мінімального рівня жорстокості. У рішенні у справі «Ireland v. the United Kingdom» від 18.01.1978 Суд зазначив, що «оцінка мінімального рівня жорстокості має відносний характер; вона залежить від усіх обставин справи, таких як тривалість даного поводження, його фізичні та психічні наслідки, а в деяких випадках - стать, вік, стан здоров'я потерпілого та інші обставини». Суд виробив певні принципи оцінки рівня жорстокості, які він застосовує у кожній конкретній справі.

По-перше, практика Суду виокремила три види поводження, заборонені ст. 3 Конвенції:

- а) таке поводження чи покарання, що принижує гідність;
- б) нелюдське поводження чи покарання;
- в) катування.

По-друге, Суд враховує при оцінці жорстокості поводження індивідуальні характеристики потерпілого - його вік, стать, а також його зв'язок з тим, хто завдає йому страждань (зокрема, співвідносність фізичної сили потерпілого з фізичною силою особи, яка здійснює арешт). Відтак саме принцип мінімального рівня жорстокості і визначає нижню межу страждань, зазнавши яких, людина вважається такою, що її піддали поводженню, забороненому ст. 3 Конвенції. Верхньою ж межею страждань, яких зазнає людина внаслідок порушення ст. 3 Конвенції, є такий вид жорстокого поводження, як катування.

Поводження чи покарання, що принижують людську гідність, є, умовно кажучи, «найменш жорстоким» видом поводження, забороненого ст. 3 Конвенції. Згідно з позицією Суду, яка була висловлена у 1978 р., поводження чи покарання, що принижують людську гідність, «спричиняє у потерпілого почуття страху, болісні страждання й почуття неповноцінності, спроможні принизити його гідність і навіть зламати його фізичний і моральний опір» (рішення Суду у справі «Ireland V. the United Kingdom» від 18.01.1978). Це було підтверджено й у 2000 р. у рішенні Суду у справі «Kudla v. Poland» (рішення від 26.10.2000): таким, що принижує гідність, Суд назвав поводження, яке «мало на меті викликати у потерпілих почуття страху, страждань і меншовартості, а відтак принизити та зневажити їх».

Нелюдське поводження чи покарання може виявлятися як у свідомому застосуванні фізичного чи психічного насильства щодо особи, так і в результаті нежиття певних заходів. На відміну від катування, кваліфікація дій чи бездіяльності державних органів як нелюдського поводження не вимагає наявності мети. У вже згаданій справі «Kudla V. Poland» (рішення від 26.10.2000) Суд провів розмежування «нелюдського» і такого, «що принижує гідність», поводження, вказавши, що нелюдське поводження має місце, «якщо, крім іншого, воно було умисним, застосовувалося впродовж кількох годин поспіль і призводило або до справжніх тілесних ушкоджень, або до гострих фізичних чи душевних страждань».

Катування досить часто розглядається Судом у сенсі, що міститься у ст. 1 Конвенції ООН проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або принижуючих гідність відділів поводження та покарання, більше відома під назвою Конвенція ООН проти катувань — це міжнародний інструмент захисту прав людини, що прийнятий ООН в 1984 році та набув чинності в 1987 році. Конвенція забороняє катування при будь-яких обставинах, забороняє видачу осіб у країни, де для них існує серйозна загроза катувань, та встановлює обов'язковість кримінального переслідування за катування. Станом на вересень 2015 року в Конвенції беруть участь 156 держав.

Для цілей цієї Конвенції термін "катування" означає будь-яку дію, якою будь-якій особі навмисне заподіюються сильний біль або страждання, фізичне чи моральне, щоб отримати від неї або від третьої особи відомості чи визнання, покарати її за дії, які вчинила вона або третя особа чи у вчиненні яких вона підозрюється, а також залякати чи примусити її або третю особу, чи з будь-якої причини, що ґрунтується на дискримінації будь-якого виду, коли такий біль або страждання заподіюються державними посадовими особами чи іншими особами, які виступають як офіційні, чи з їх підбурювання, чи з їх відома, чи за їх мовчазної згоди. Цей термін не охоплює біль або страждання, що виникли внаслідок лише законних санкцій, невіддільні від цих санкцій чи спричиняються ними випадково.

З огляду на те, що для кваліфікації поводження з особою як катування, необхідно встановити такі ознаки поводження, як умисність, наявність мети та особливий ступінь жорстокості, тягар їх доказування покладається на заявника. (Рішення у справі «Bursuc v. Romania» від 12.10.2004 р.)

3. Сучасні стандарти належного поводження із затриманими та заарештованими особами в практиці Європейського суду з прав людини

Незаконне поводження під час затримання та арешту Європейський суд неодноразово розглядав справи, що стосувалися неналежного поводження під час затримання, арешту та застосування представниками держави надмірної сили і недозволених методів затримання. Арешт є формою примусу і тому, потенційно пов'язаний із застосуванням сили до особи, яка піддається арешту. Однак, застосування примусу має здійснюватися в чітко визначених межах, закріплених у законодавстві. За загальним правилом, тілесні ушкодження та страждання, яких зазнає особа під час арешту чи затримання, не становлять порушення стандартів статті 3 Конвенції, якщо така особа чинила опір представникам держави, а останні не використали надмірну, непропорційну силу¹⁸. На жаль, у повсякденній діяльності представники держави, зокрема працівники правоохоронних органів, досить часто переходять ці межі, застосовуючи непропорційну силу при затриманні та використовуючи незаконні методи ведення розслідування¹⁹. Так, у справі «Ребок проти Словенії»²⁰ заявника, який підозрювався у торгівлі наркотиками, під час спланованого арешту було побито, в тому числі обличчям об машину, завдано подвійний перелом шелепи. Жодних доказів про опір заявника чи спробу втечі державою не було надано. У цьому рішенні Європейський суд звернув увагу на спланованість операції¹⁸ Див. зокрема рішення у справі Klaas v. Germany judg. 22 Sept. 1993. 19 Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини/Європейський суд з прав людини. Судова практика/За ред. В.Г. Буткевича. Дод. до журн. «Право України». – Київ: Ред. журн. «Право України», 2011. – Вип. 1, ч.3. – С.51. 20 Rehbock v. Slovenia, judg. 28 November 2000. 33 аналіз національного та міжнародного досвіду по затриманню заявника та нанесення тілесних ушкоджень за відсутності будь-якої протидії заявника органам поліції та визнає порушення статті 3 Конвенції. Непропорційне застосування сили під час арешту та затримання розглядалося Судом і в рішеннях проти України, зокрема у рішеннях у справах «Куліш проти України»²¹, «Силенок і Техносервіс-Плюс проти України»²² тощо. Тобто, спроба втечі, опір представникам держави при затриманні чи арешті та поведінка особи, яку затримують, є надзвичайно важливими при розгляді правомірного застосування до неї сили. У протилежному випадку, нанесення тілесних ушкоджень становитиме порушення статті 3 Конвенції. У цілому, незважаючи на можливість правомірного застосування сили під час затримання, Судом було сформульовано чітке правило, що у випадку затримання, як і в будь-якій іншій ситуації, коли особа знаходиться під контролем держави, саме держава відповідає за неї з моменту затримання до моменту звільнення, незалежно від того, чи була вона розміщена в місцях тримання під вартою чи ні²³. Застосування засобів стримування, як правило, не порушує питання за статтею 3 Конвенції, якщо вживається у зв'язку із законним позбавленням особи свободи без застосування сили та без її публічної демонстрації, які б перевищували межі, що обґрунтовано вважаються необхідними. Зокрема, у рішенні у справі «Ранінен проти Фінляндії»²⁴, незважаючи на визнання урядом відсутності потреби у застосування наручників під час незаконного арешту, який відбувався прилюдно, та провадження заявника у них до місця утримання, Суд не знайшов причинного зв'язку між шми подіями та психологічними проблемами, які виникли у заявника. Не було встановлено порушення статті 3 Конвенції і у рішенні по справі «Оджалан проти Туреччини»²⁵ у сенсі застосування до заявника наручників протягом майже доби для запобігання втечі з моменту арешту до прибуття у в'язницю. Однак, виходячи з практики Суду, застосування зазначених засобів може становити порушення стандартів статті 3 Конвенції, враховуючи, що використання наручників дозволяється на всіх інших етапах знаходження особи під контролем держави, зокрема, при переведенні в інші місця, камери, при проведенні слідчих операцій, відправлення до лікарень тощо. При розгляді відповідних питань Європейський суд неодноразово посилався на Рекомендацію Комітету держав-учасниць про європейські 21 Kulish v. Ukraine, judg. 21 June 2012. 22 Sylenok and Tekhnoservis-Plus v. Ukraine, judg. 9 Dec. 2010. 23 Akkum and Others v. Turkey, judg. 24 June 2005. 24 Raninen v. Finland, judg. 16 Dec. 1997. 25 Öcalan v. Turkey, judg. 12 March 2003. 34 Мінімальні стандарти належного поводження: пенітенціарні правила 2006 року (переглянутий текст Європейських мінімальних стандартних правил поводження з ув'язненими)²⁶. У квазі-полотному рішенні «Каверзін проти

Україні» від 15 травня 2012 р. порушенням статті 3 було визнано застосування до заявника наручників на постійній основі при виведенні його з камери (на прогулянках, зустрічах з родичами тощо), враховуючи відсутність агресивної поведінки, спроб втечі під час знаходження під вартою та фактичну сліпоту заявника. Знаходження особи протягом значної частини доби прикутою до ліжка впродовж двох місяців під час тримання її під слідством вплинуло на визнання Європейським судом порушення статті 3 Конвенції у справі «Пірс проти Греції» від 19 квітня 2001 р. У рішенні у справі «Кучерук проти України»²⁷ Європейський суд визнав, що застосування наручників для заспокоєння хворого на шизофренію заявника, який перебував під вартою у медичному відділенні слідчого ізолятору, протягом щонайменш 7 днів з 9 також становить порушення статті 3. Згідно з практикою Суду утримання хворих осіб, осіб у критичному стані здоров'я прикутими наручниками до ліжка впродовж тривалого часу становитиме нелюдське та принижуюче гідність поводження. Така позиція Суду була підтверджена, зокрема, у рішенні «Салахов і Іслямова проти України» від 14 березня 2013 р. Застосування наручників до особи в лікарні після проведення складної операції, враховуючи неспроможність останньої піднятися без сторонньої допомоги з ліжка, було визнано нелюдським поводженням і у рішенні у справі «Тарарієва проти Росії»²⁸. У рішенні у справі «Охрименко проти України» від 15 жовтня 2009 р. Суд визнав, що тримання заявника у лікарні весь час прикутим наручниками до ліжка, незважаючи на його слабкий стан здоров'я та відсутність будь-яких спроб втечі, не може розглядатися з точки зору забезпечення безпеки та порядку, а навпаки, кваліфікується як нелюдське та принижуюче гідність поводження. Тримання чи допит із зав'язаними очима також можуть у сукупності з іншими обставинами досягти мінімального рівня жорстокості в межах статті 3. У справі «Акденіз проти Туреччини» осіб, які перебували під вартою, тримали просто неба день і ніч, їх було зв'язано, декого побито, вони потерпали від холоду, страху, невідомості та очікування своєї долі. Відповідно, нелюдським, принижуючим гідність поводженням може бути й тримання взятих під варту осіб зв'язаними та у невідомості стосовно їхнього майбутнього. 26 Rec(2006)2 CM from 11 January 2006. 27 Kucheruk v. Ukraine, judg. 6 Sept. 2007. 28 Tararjewa v. Russia, judg. 14 Dec. 2006. 35 аналіз національного та міжнародного досвіду Неналежне поводження під час тримання особи під вартою. Незаконні методи допиту 3 моменту фактичного затримання особи вона знаходиться повністю під контролем влади. Коли особу позбавлено свободи, застосування фізичної сили тією мірою, яка не була виключно необхідна з огляду на поведінку цієї особи, як вже зазначалося, може становити порушення права, яке передбачене статтею 3 Конвенції²⁹. Вказане правило було підтверджене в рішенні «Томасі проти Франції», в якому Суд повторив, що будь-яке насильство щодо заарештованої особи є потенційним порушенням статті 3 Конвенції³⁰. Це загальне правило безпосередньо впливає з мети статті 3, якою є захист гідності та фізичної недоторканності людини, тому будь-яке застосування сили вже тягне за собою приниження людської гідності. Отже, застосування певної сили для приборкання агресивної поведінки особи, яку затримують чи вже затримано або заарештовано, може бути законним, проте буде незаконним застосовувати силу до особи, яка не проявляє агресії, не робить спроб втечі та виявляє «слухняність». Наявність синців та інших тілесних ушкоджень, отриманих під час утримання під контролем держави, як правило, дає підстави припускати, що мало місце поводження, що є забороненим статтею 331. Європейський суд чітко акцентує увагу на тому, що застосування стандартів належного поводження з особами, які знаходяться під контролем держави, має відбуватися незалежно від того, коли були нанесені тілесні ушкодження: під час затримання чи під час допиту³². У цьому контексті Європейський суд сформулював надзвичайно важливу правову позицію: влада зобов'язана забезпечити фізичну недоторканність осіб, які затримані чи знаходяться під вартою. Держава відповідає в цілому за благополуччя всіх осіб, які знаходяться під її контролем, і органи влади зобов'язані захищати благополуччя та здоров'я таких людей³³. Зокрема, у рішенні у справі «Кінан проти Великобританії»³⁴ Європейський суд підтвердив, що особи, які знаходяться під контролем держави, перебувають у вразливому становищі, і органи влади несуть відповідальність за них. Якщо особу було затримано у задовільному стані здоров'я, а потім з'являються будь-які тілесні ушкодження, то саме 29 Labita v. Italy, judg. 6 Apr. 2000; Ribitsch v. Austria, judg. 4 Dec. 1995, §34; Assenov and others v. Bulgaria, judg. 28 Oct. 1998, §94. 30 Tomasi v. France judg. 27 Aug. 1992. 31 Європейська конвенція про захист прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст/ За ред. О.Л. Жуковської. – Київ: ВІПОЛ. – 2004. – С.76. 32 Kaverzin v. Ukraine, judg. 15 May 2012; Sylenok and Tekhnoservis-Plus v. Ukraine, judg. 9 December 2010. 33 Afanasyev v. Ukraine, judg. 5 Apr. 2005. 34 Keenan v. United Kingdom, judg. 3 April 2001. 36 Мінімальні стандарти належного поводження: на державу покладатиметься обов'язок надати розумне пояснення причин виникнення таких ушкоджень³⁵. Аналогічне правило було застосоване Судом і в багатьох рішеннях проти України, зокрема, «Афанасьєв проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України» тощо. Правдоподібними поясненнями держави, на думку Суду, можуть вважатися медичні довідки (бажано, щоб медичний огляд проводився одразу після затримання і перед звільненням), інформація від очевидців чи інших осіб (бажано, щоб це були особи не зацікавлені у справі), фотографії, відеозйомка, речові докази та ін.³⁶ Одними з найбільш очевидних ознак застосування фізичної сили будуть наявні тілесні ушкодження та психологічні травми, які фіксуються у відповідних медичних документах. Тому, Європейський суд неодноразово чітко зазначав у своїх рішеннях, що у випадках коли національна влада не зробила медичний огляд особи перед її взяттям під варту, то держава не може стверджувати, що особа отримала ці ушкодження раніше³⁷. Заборонене поводження в межах статті 3 пов'язане, як правило, із

застосуванням фізичної сили та/або завданням психічних страждань. Аналізуючи практику Європейського суду можна визначити деякі заборонені форми та види поведінки при затриманні чи триманні під вартою в межах статті 3, які є фізичним насильством, зокрема нанесення тяжких травм або ушкоджень тупими предметами, побиття, палестинське підвішування, фалака, диба, нанесення тілесних ушкоджень в цілому, що спричиняють розлад здоров'я та завдають болю, придушування, тягання за волосся, обливання гарячою/холодною водою, завдання опіків термічного або хімічного характеру, застосування електроприладів, електрошоків, медичні експерименти, в тому числі із застосуванням медичних препаратів, позбавлення можливості скористатися туалетом, позбавлення сну, їжі тощо. Втім, встановити більш-менш повний перелік заборонених видів та форм поведінки неможливо через їх різноманітність. У рішенні у справі «Савін проти України» було встановлено, що інвалідність заявника виникла у зв'язку з жорстоким побиттям його по голові та інших частинах тіла представником міліції з метою отримання зізнання у злочині³⁸. У загальновідомій справі «Сельмуні проти Франції»³⁹ 35 Ribitsch v. Austria judg. 4 Dec.1995; Salman v. Turkey judg. 27 June 2000 etc. 36 Буткевич В.Г. Особливості застосування правового змісту ст. 3 ЄКПЛ та застосування основних стандартів // Європейський суд з прав людини. Судова практика / За заг. ред. В.Г. Буткевича. Дод. до журн. «Право України». – Київ: ред. журн. «Право України». – Вип. 1, ч.1-2. – 2011. – С.855. 37 Türkan v. Turkey, judg. 18 September 2008 § 43; Teslenko v. Ukraine, judg. 20 December 2011, § 89. 38 Savin v. Ukraine, judg. 16 February 2012. 39 Selmouni v. France, judg. 28 July 1999. 37 аналіз національного та міжнародного досвіду заявника жорстоко били руками, ногами, різними предметами, тягали за волосся, залякували застосуванням паяльної лампи, шприців, мочилися на нього тощо. Жорстоке поводження з особами у міліції були предметом розгляду Суду у багатьох справах проти України. Зокрема, у справі «Нечипорук і Йонкало проти України»⁴⁰ до першого заявника застосовували електричний струм, жорстоко били, придушували з метою отримання зізнання; під час побиття заявника у справі «Білий проти України»⁴¹ від удару він головою розбив віконне скло. На побиття в міліції, підвішування на трубі в наручниках скаржився заявник у справі «Ковальчук проти України»⁴². Суд підтвердив, що відсутність детального звіту держави стосовно обставин, за яких ці ушкодження з'явилися, відсутність пояснень, чому представники держави не змогли передбачити їх та запобігти їм, накладає на державу відповідальність за ушкодження, про які стверджує заявник. У справі «Олексій Михайлович Захаркін проти України»⁴³ у міліції з метою отримання зізнання заявника били по голові, по ступнях, підвішували головою донизу до закріпленого горизонтального лому, натягували протигаз, заповнений водою. Європейський суд знов, враховуючи перебування особи під контролем правоохоронних органів та відсутність жодних обґрунтованих пояснень, поклав відповідальність на державу та констатував порушення статті 3 Конвенції. Психологічні страждання, які перевищують мінімальний рівень жорстокого поводження, також становлять порушення статті 3 Конвенції. Психологічні страждання виникають внаслідок реальних та безпосередніх погроз, в тому числі погроз застосування насильницьких дій по відношенню безпосередньо до особи і до її близьких. У справі «Нечипорук і Йонкало проти України» погрози заявнику катуванням його дружини, яка була особливо уразливою у зв'язку з її перебуванням на останньому етапі вагітності і яку, як це було відомо заявникові, також тримали у відділенні міліції, завдали, на думку Суду, ймовірно сильні психічні страждання. У справі «Аккоч проти Туреччини» психічні страждання були пов'язані з погрозами на адресу дітей заявниці. В цілому, погрози застосувати заборонене поводження можуть кваліфікуватися як нелюдське поводження, а їх наслідком можуть бути серйозні психічні страждання⁴⁴. Певні методи допитів також можуть завдавати психічні страждання та класифікуватися як нелюдське поводження. Зокрема 5 методів 40 Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine, judg. 21 April 2011. 41 Bilyy v. Ukraine, judg. 21 October 2010. 42 Kovalchuk v. Ukraine, judg. 4 November 2010. 43 Oleksiy Mykhaylovych Zakharkin v. Ukraine, judg. 24 June 2010. 44 Campbell and Cosans v. the United Kingdom, judg. 28 Feb. 1982. 38 Мінімальні стандарти належного поводження: психологічного тиску при проведенні допитів було визначено у рішенні у справі «Ірландія проти Сполученого Королівства»⁴⁵: примушування стояти з розведеними в сторони руками та ногами, з руками, піднятими над головою, тривалий час стояння обличчям до стіни, постійний шумовий вплив, натягування на голови темних каптурів, тобто, позбавлення особи орієнтації у просторі та позбавлення її сенсорних відчуттів. Застосування цих методів ведення допитів у поєднанні з попередньою психологічною обробкою впродовж достатньо тривалого періоду викликало почуття страху, невпевненості, неповноцінності, важкі психічні розлади та в цілому, сильні психічні страждання. Використання зазначених методів не спричинило справжніх тілесних ушкоджень, однак завдало сильних фізичних і психічних страждань, призвело до серйозних психічних розладів. Такі методи, на думку Суду, становили нелюдське поводження у світлі статті 3 Конвенції. В цілому, методи допитів, які викликають у жертв почуття страху, страждання, неповноцінності, приниженого стану і які можливо порушили їх здатність чинити опір фізично і морально, Суд визнає нелюдським поводженням або таким, що принижує гідність⁴⁶. Приниження гідності осіб, які знаходяться під контролем держави, можуть іноді викликати процедури проведення обшуків та певних медичних процедур. Зокрема, обшуки з роздяганням осіб, які утримуються під вартою, також за певних обставин можуть становити порушення статті 3 Конвенції⁴⁷. Так, у справі «Іванчук проти Польщі»⁴⁸ Суд дійшов висновку, що особу, яку було взято під варту в очікуванні на судовий розгляд, було піддано поводженню, яке принижує гідність, через умисне роздягання догола під час проведення обшуку перед голосуванням на парламентських виборах⁴⁹. Суд звернув увагу на відсутність судимості раніше,

нормальну спокійну поведінку особи та відсутність чітких доводів про необхідність застосування таких насильницьких дій по відношенню до заявника. У справі «Ван дер Вен проти Нідерландів»⁵⁰ заявника, який знаходився під вартою з посиленням режимом безпеки, три з половиною роки обшукували кожен тиждень з роздяганням догола, включаючи перевірку анального отвору, навіть при відсутності контактів із зовнішнім світом (зокрема, побачень), як 45 Ireland v. the United Kingdom, judg. 18 Jan. 1978. 46 Буткевич В.Г. Особливості з'ясування правового змісту ст. 3 ЄКПЛ та застосування основних стандартів // Європейський суд з прав людини. Судова практика / За заг. ред. В.Г. Буткевича. Дод. до журн. «Право України». – Київ: ред. журн. «Право України». – Вип. 1, ч. 1-2. – 2011. – С. 807. 47 Valašinas v. Lithuania judg. 24 July 2001. 48 Iwanczuk v. Poland, judg. 15 November 2001. 49 Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорсткому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. – К.: «К.І.С.», 2011. – С. 26. 50 Van der Ven v. the Netherlands, judg. 4 February 2003. 39 аналіз національного та міжнародного досвіду елемент заведеної практики. На думку Суду, необхідності в цьому не було, ані у зв'язку з міркуваннями безпеки, ані у зв'язку з поведінкою особи, такі обшуки у поєднанні з усіма іншими заходами безпеки принижували людську гідність та становили порушення статті 3. У рішенні «І.Ф. проти Туреччини»⁵¹, Суд не знайшов аргументів щодо необхідності примусового гінекологічного огляду жінки, яка перебувала під вартою в поліцейському відділку. Таким чином, обшуки, певні процедури чутливого характеру також можуть складати порушення конвенційних стандартів. Неналежне поводження, що становить порушення статті 3 Конвенції частіше відбувається на початковому етапі утримання чи арешту, коли особа тільки потрапляє до органів влади. На цьому етапі затриманій чи заарештованій особі необхідне забезпечення та гарантування її основних прав, які складають основу захисту від зазначених порушень, зокрема, право не свідчити проти себе, право на доступ до адвоката, на повідомлення про затримання, право на медичну допомогу та право бути повідомленою про права затриманих в цілому. Виходячи з практики Європейського суду, важливого значення набуває гарантування права затриманій чи заарештованій особі повідомити про свій арешт третім особам, право особи на доступ до адвоката, право на медичний огляд лікарем за вибором⁵². Про необхідність забезпечення особам, які потрапляють під контроль держави, з самого початку такого контролю цих основних гарантій захисту від жорсткого поводження постійно нагадується у рішеннях Суду⁵³. Тлумачення Судом статті 6 Конвенції передбачає, що можливість користуватися допомогою захисника має надаватися вже на початкових етапах після затримання та арешту, на перших поліцейських допитах. Право захисту буде в принципі неоправно порушене, якщо при засудженні особи судом використовуються викривальні показання, отримані під час допиту без присутності захисника⁵⁴. У рішенні у справі «Мюррей проти Великобританії»⁵⁵ Суд підкреслив надзвичайну важливість доступу до адвоката саме на початкових етапах допитів в поліції для захисту прав затриманої та заарештованої особи. Це правило було неодноразово повторене в рішеннях Суду. Зокрема, у рішенні Великої палати у справі «Салдуз проти Туреччини»⁵⁶ Суд чітко зазначив, що доступ до адвоката повинен надаватися з першого допиту у поліцейському відділенні за 51 Y.F. v. Turkey judg. 22 July 2003. 52 Aisling Reidy The prohibition of torture. A guide to the implementation the article 3 of the European convention on Human Rights/ Human Rights Handbooks, № 6. Council of Europe, 2002. – P.25. 53 Korobov v. Ukraine, judg. 21 July 2011, § 70; Teslenko v. Ukraine, judg. 20 December 2011, § 89. 54 Shabelnik v. Ukraine, judg. 19 February 2009. 55 John Murray v. the United Kingdom judg. 25 Jan. 1996. 56 Salduz v. Turkey judg. 27 Nov. 2008. 40 МініМальні стандарти належного поводження: винятком випадків, коли у світлі обставин конкретної справи існують очевидні обставини обмеження цього права. Хоча визнання вини у поліції за відсутності адвоката може бути оскаржено у суді, відсутність адвоката на допитах неоправно впливає на реалізацію права особи на захист. Незаконні методи ведення слідства та допитів набагато легше застосовуються за відсутності адвоката, тому скарги на неналежне поводження можуть бути пов'язані і з порушенням статті 6 Конвенції у світлі незабезпечення доступу до адвоката. Коли особа стверджує, що не відмовлялася від правової допомоги, Європейський суд, зазвичай, бере до уваги можливість здійснення тиску на особу за відсутності адвоката⁵⁷ та наявність добровільних заяв, які компрометують затриману особу, зізнання, отримані за відсутності адвоката тощо. Однак, навіть за відсутністю будь-яких заяв з боку особи під час її знаходження під вартою у поліції, систематичне обмеження доступу до адвоката все одно становить, на думку Європейського суду, порушення статті 6 Конвенції⁵⁸. У рішенні у справі «Олег Колесник проти України»⁵⁹ було встановлено, що обвинувальний вирок у справі заявника ґрунтувався здебільшого на зізнанні у вчиненні злочину, отриманому за відсутності захисника. На думку Суду, як зізнання, так і відмова від захисника були надані заявником за обставин, що дають підстави сумніватися у добровільності їх надання, та свідчать, що під час досудового слідства було допущено грубе порушення права особи на захист. Присутність адвоката має не допустити застосування насильства по відношенню до затриманої особи та зменшити загрозливу, лякаючу атмосферу допитів, утримання у поліції, під вартою тощо. Крім того, Європейський суд з прав людини неодноразово у своїх рішеннях, зокрема, у справах «Яременко проти України» та «Леонід Лазаренко проти України»⁶⁰, звертав увагу на те, що органи досудового слідства за наявності підстав підозрювати осіб у вчиненні злочинів, за які передбачено покарання у вигляді довічного позбавлення волі, що, в свою чергу, вимагає обов'язкової участі захисника, штучно порушують кримінальні справи за менш тяжкі злочини, щоб обійти зазначену юридичну гарантію. Це демонструє уразливість становища особи та її реальну потребу в юридичній допомозі, в якій фактично було відмовлено⁶¹. 57 Magee

v. the United Kingdom, judg. 6 June 2000, § 40. 58 Dayanan v. Turkey judg. 13 October 2009. 59 Oleg Kolesnik v. Ukraine, judg. 19 November 2009. 60 Yaremenko v. Ukraine, judg. 12 June 2008; Leonid Lazarenko v. Ukraine, judg. 28 October 2010. 61 Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. – К.: «К.І.С», 2011. – С.171-172. 41 аналіз національного та міжнародного досвіду Поширенням явищем в Україні є також адміністративний арешт з метою безперешкодного проведення допитів по кримінальних справах без присутності адвоката. Наявність цієї практики підтверджена у цілому ряді рішень Європейського суду, зокрема, у рішеннях «Савін проти України», «Доронін проти України», «Захаркін проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України» тощо. Протидією жорстокому поводженню з боку представників влади може вважатися декілька стандартів статті 5 Конвенції. Європейський суд чітко визнав несумісною з поняттям законності та метою статті 5 відсутність повної та точної інформації про затриманого. Дотримання вимог законності при затриманні та арешті можливо тільки із забезпеченням фіксування точних даних щодо затримання, тобто дати, часу, місця перебування затриманого, підстав затримання, імен осіб, які здійснювали затримання. Зокрема, у рішенні у справі «Нечипорук і Йонкало проти України» Суд зазначає, що «незаресстроване затримання особи є повним ігноруванням принципово важливих гарантій, що містяться у ст. 5 Конвенції, і являє собою грубе порушення цього положення. Відсутність реєстрації таких даних, як час, місце затримання та ім'я людини, яка проводила затримання, слід розглядати як несумісне з вимогами законності й самою метою статті 5 Конвенції»⁶². Порушення цих стандартів Конвенції було встановлено також у рішенні у справі «Осипенко проти України»⁶³. Суд визнав, що заявник перебував у відділенні міліції декілька годин до того, як став підозрюваним, тому для його тримання під вартою, яке не було зареєстроване, не було жодних підстав. Відповідно, посилання на добровільний характер перебування у райвідділі МВС було оцінено Європейським судом як неприйнятне. Аналогічне порушення було встановлено і у справі «Лопатін і Медведський проти України».⁶⁴ Доцільним вважається також фіксування стану здоров'я затриманого та інформація про медичний огляд, відсутність інформації про стан здоров'я, як вже зазначалося, має свідчити про нормальний стан здоров'я затриманої особи та відсутність пошкоджень при затриманні. Недотримання цих стандартів може призвести до порушення статті 5 Конвенції та відкрити можливість неналежного поводження в межах статті 3 Конвенції. Національні суди за жодних обставин не мають бути готові допустити, щоб заподіяні фізичні чи психологічні страждання залишалися безкарними. Європейський суд підкреслює у своїх рішеннях, що нездатність держави 62 *Nechiporuk and Yonkalo v. Ukraine*, judg. 21 April 2011, §176. 63 *Osyenko v. Ukraine* judg. 9 Nov. 2010. 64 Застосування в Україні європейських стандартів протидії жорстокому поводженню і безкарності: науково-практичний посібник для суддів / За заг. ред. проф. Маляренка В.Т. – К.: «К.І.С», 2011. – С. 175 42 Мінімальні стандарти належного поводження: встановити її представників, винних у неналежному поводженні, насильстві щодо затриманої особи, не може звільнити її від відповідальності за такі дії. За відсутності вірогідного пояснення держави щодо причин виникнення ушкоджень у особи під час її знаходження під контролем держави, слід вважати, що ушкодження, отримані внаслідок катування чи нелюдського або такого, що принижує гідність поводження, тобто Суд встановлює порушення статті 3 Конвенції⁶⁵. Це має істотне значення для забезпечення впевненості суспільства у верховенстві права та підтримання верховенства права з боку суспільства, а також для попередження підозр на адресу державних органів у змові чи пособництві незаконним актам⁶⁶. Обов'язок держави захищати добробут та здоров'я осіб, які знаходяться під її контролем, поширюється також на осіб, які можуть постраждати від свого оточення під час знаходження під контролем держави (зокрема, інших осіб, які знаходяться під вартою). Так, у рішенні у справі «Пол та Ендрю Едвардс проти Великобританії» Суд визнав, що незабезпечення захисту життя сина заявників, вбитого іншою психічнохворою особою, яка знаходилася в одній камері з померлим, становить порушення статті 2 Конвенції. Суд, повторюючи стандарт щодо відповідальності держави за ушкодження, отримані особами під час знаходження під вартою, наголосив, що така відповідальність стає особливо суворою, коли особа вмирає. У рішенні у справі «Кінан проти Сполученого Королівства»⁶⁸ Суд розширив обсяг відповідальності держав стосовно можливості заподіяння особами тілесних ушкоджень самим собі. Особливе значення має також реєстрація та інформація про відправлення у закриті лікарні психічнохворих осіб, тобто дотримання процесуальних гарантій при примусовій госпіталізації. Перевірка законності взяття під варту та подальшого утримання психічнохворих осіб має бути негайно проведена та періодично перевірятися через розумні проміжки часу з дотриманням усіх процесуальних гарантій, встановлених законом. Незаконне утримання осіб у психіатричних лікарнях протягом тривалих періодів внаслідок відсутності достатніх процесуальних гарантій було неодноразово встановлено у рішеннях Суду⁶⁹. Зокрема, у рішенні у справі «Кучерук проти України» заявника незаконно утримували у психіатричній лікарні без рішення суду та надання можливості оскарження правомірності цього утримання⁷⁰. 65 *Esen v. Turkey* judg. 22 July 2003; *Afanasyev v. Ukraine* judg. 5 Apr. 2005. 66 *Okkali v. Turkey*, judg. 16 Oct. 2006. 67 *Paul and Audrey Edwards v. the United Kingdom*, judg. 14 March 2002. 68 *Keenan v. the United Kingdom*, judg. 3 April 2001. 69 Див. рішення *H.L. v. The United Kingdom* judg. 5 Oct. 2004; *Gajcsi v Hungary* judg. 3 Oct. 2006. 70 *Kucheruk v. Ukraine*, judg. 6 September 2007. 43 аналіз національного та міжнародного досвіду Одним зі стандартів належного поводження із затриманими та заарештованими особами є чітка фіксація максимального часу такого тримання. Суд визнавав, що при прийнятті рішення про продовження тримання

особи під вартою необхідно розглянути альтернативні заходи її присутності під час розгляду справи. Причому ймовірність втечі не може оцінюватися лише на підставі суворості покарання в межах висунутих обвинувачень. У будь-якому разі, які б не були факти, на яких ґрунтувався арешт, і обставини, що зумовили тривалість попереднього розслідування, має бути дотримано стандарт розумного строку тримання під вартою⁷¹. Стандарти ефективного розслідування скарг стосовно поганого поведіння. Достатньо важливою є правова позиція Суду щодо процесуального аспекту статті 3 Конвенції: у випадку, коли особа висуває небезпідставну скаргу щодо поганого поведіння з боку суб'єктів владних повноважень на порушення ст. 3 Конвенції, це положення, якщо його тлумачити у світлі загального обов'язку держави відповідно до ст. 1 Конвенції, вимагає за своїм змістом проведення державою ефективного офіційного розслідування⁷². Європейський суд сформулював основні принципи такого ефективного розслідування, яким мають слідувати держави, та дотримання яких завжди аналізується Судом при розгляді відповідних заяв. Такими принципами, зокрема, є: оперативність та своєчасність; всебічність; невідкладність та незалежність розслідування; адекватність, компетентність; здатність встановити винних та сприяти їх покаранню; контроль з боку громадськості; доступ потерпілого до матеріалів справи⁷³. Ці принципи мають діяти у ході розслідування випадків завдання uszkodжень потерпілому під час його перебування під контролем держави, зокрема, під вартою у поліції або внаслідок дій поліції. Крім того, зазначені принципи становлять основу для реагування на всі скарги. Таким чином, розслідування небезпідставних звернень про жорстоке поведіння має бути ретельним, оперативним, своєчасним та здатним 71 Бушенко А. Проти катувань. Стаття 5 Конвенції про захист прав людини та основних свобод. Систематизований дайджест рішень Європейського суду з прав людини. Вип. 29(70). Харківська правозахисна група. – Харків: Фоліо, 2003. – С. 181. 72 Цей принцип сформульовано у сотнях рішень Європейського суду, в тому числі, «Кметті проти Угорщини», «Афанасьєв проти України», «Нечипорук і Йонкало проти України», «Яременко проти України» тощо. 73 Висновок Комісара з прав людини Ради Європи Раді Європи Томаса Хаммарберга стосовно незалежного та результативного реагування на скарги щодо поліції // *Opinion of the Commissioner for Human Rights concerning Independent and Effective Determination of Complaints against the Police*. 12 March 2009 Електронний ресурс. Режим доступу: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=1417857&Site=COE&BackColorInternet=B9BDEE&BackColorIntranet=FFCD4F&BackColorLogged=FFC679>. 44 МініМальні стандарти належного поведіння: призвести до встановлення та покарання відповідальних осіб, щоб не постраждала довіра громадян до верховенства права. Державні органи зобов'язані у всіх випадках вживати серйозних заходів для з'ясування того, що відбулося насправді, і не покладатися на поспішні або необґрунтовані висновки для припинення розслідування чи для прийняття інших рішень. Органи влади мають зробити всі доступні й доречні кроки для того, щоб зафіксувати докази у справі, включаючи, серед іншого, медичні докази, показання свідків і т.п. Будь-який дефект у розслідуванні, що підриває можливість встановити причину походження uszkodжень або винних осіб, може призвести до порушення цього стандарту⁷⁴. Тобто, у ході розслідування повинна існувати можливість зібрати докази для визначення того, чи були незаконними оскаржені дії представників держави, а також для встановлення та покарання винуватих. Відповідно, важливим принципом необхідно вважати незалежність у проведенні розслідування: незалежність слідчого від підслідних; незалежність між слідчим та службовцем, щодо якого подано скаргу, відсутність інституційного або ієрархічного зв'язку та існування незалежності на практиці. У цілому, необхідність проведення ефективного розслідування випливає з відповідальності держави за дії всіх державних посадових осіб, таких, як працівники поліції, прокуратури, служби безпеки тощо. Обов'язок проведення ефективного, ретельного розслідування надає можливість виявити та покарати осіб, відповідальних за вчинення забороненого поведіння чи його допущення⁷⁵. Разом з тим, необхідно розуміти, що не кожне розслідування обов'язково має співпадати з позицією заявника та тягти за собою покарання відповідних осіб, воно повинно бути здатним встановити реальні факти у справі. Процес розслідування має включати і ефективний доступ скажника чи членів його сім'ї до процедури розслідування та матеріалів справи для забезпечення їх законних інтересів. Мінімальні стандарти, викладені в практиці Суду, передбачають проведення незалежного та безстороннього розслідування під контролем громадськості⁷⁶, що передбачає відкритість та прозорість процедур, процесів прийняття рішень для забезпечення відповідальності перед громадськістю та уникнення зловживань. Для ефективного розгляду державними органами відповідних скарг надзвичайно важливе значення має розподілення між сторонами тягара доведення фактів, про які йдеться у скарзі. Спочатку він лягає на заявника. Суд неодноразово зазначав, що твердження про погане поведіння повинні 74 Mikheyev v. Russia judg. 26 Jan. 2006; Afanasyev v. Ukraine, judg. 5 April 2005. 75 Європейська конвенція з прав людини: основні положення, практика застосування, український контекст / За ред. О.Л. Жуковської. – Київ: ВІПОЛ, 2004. – С. 76. 76 Yaremenko v. Ukraine, judg. 12 June 2008. 45 аналіз національного та міжнародного досвіду бути підкріплені належними доказами. Особа, яка звинувачує державні органи у зловживанні, повинна спочатку навести докази, наприклад, тілесних uszkodжень (синців, ран) на основі медичної довідки, показів свідків. Однак, держава і заявник мають різний доступ до необхідної інформації, що, у свою чергу, передбачає обов'язок держави надати повну інформацію для перевірки тверджень заявника. Враховуючи різний доступ сторін до інформації, у багатьох випадках Суд при оцінці доказів керується критерієм доведеності «поза розумним сумнівом»⁷⁷. Цей стандарт впливає із сукупності опосередкованих чітких та узгоджених доказів,

висновків, які базуються не тільки на теоретичних припущеннях, але і на подібних неспростованих презумпціях фактів або пов'язані з певними фактами. Водночас, які докази вважати достатніми, залежить від обставин справ та чітко Судом не встановлюється. У ситуаціях, коли вся чи значна частина інформації про певні події відома виключно органам влади – як це має місце у справах щодо ув'язнених осіб, які перебувають під контролем органів влади, – і коли у таких осіб під час їхнього ув'язнення з'являються тілесні ушкодження, це породжує відповідні обґрунтовані презумпції факту. Тягар доведення завжди, як вже зазначалося, переходить до держави, якщо людина потрапляє під її контроль, зокрема взята під варту, здоровою, а під час звільнення має тілесні ушкодження. У такому випадку саме держава має надати правдоподібні пояснення стосовно причин виникнення цих ушкоджень і не має жодного значення, де саме особа перебувала під контролем держави. На державу також покладатиметься тягар доведення, якщо особа отримала тілесні ушкодження під час арешту. Європейський суд чітко визначив, що не заявник, а саме держава зобов'язана довести, що сила, яку було застосовано, була пропорційною⁷⁸. У протилежному випадку, при наявності доказів силового опору при арешті, тягар доведення пропорційності застосування сили має бути менш суворим. Таким чином, мінімальні стандарти ефективності, які виокремлені у практиці Суду, включають вимоги щодо проведення незалежного, безстороннього та всебічного розслідування, яке має бути об'єктом громадського контролю, а також вимоги щодо дій компетентних органів, які мають діяти оперативно та з максимальною старанністю⁷⁹. Порухення процесуального аспекту статті 3 Конвенції встановлено Європейським судом у багатьох рішеннях проти України як окремо, так і у поєднанні з порушенням її матеріальної складової. Зокрема, у рішенні у справі «Вергельський проти України» розслідування скарги заявника на жорстоке поводження проводилося 5 років та не дало результатів, у 77 Ireland v. the United Kingdom, judg. 18 Jan 1978, 78 Rehbock v. Slovenia judg. 28 November 2000, 79 Menesheva v. Russia, judg. 9 March 2006, § 67; Savin v. Ukraine, judg. 16 February 2012, § 66. 46 Мінімальні стандарти належного поводження: справі «Савін проти України» розслідування тривало більше 10 років. Не проведення повного та ефективного розслідування скарг щодо жорстокого поводження із заявником у міліції було констатовано у рішеннях «Яценко проти України» від 16 лютого 2012 р., «Смирнов проти України» від 15 липня 2010 р., «Спінов проти України» від 27 листопада 2008 р., «Кузнєцов проти України» від 29 квітня 2003 р., «Лопатін та Медведський проти України» від 20 травня 2010 р., «Олексій Михайлович Захаркін проти України» від 24 червня 2010 р. тощо. Окрім перерахованих стандартів проведення ефективного розслідування, Європейський суд встановлює ще цілу низку пов'язаних з цим питанням стандартів. Зокрема, розслідування має бути спрямоване на встановлення та покарання винних осіб. У протилежному випадку загальна заборона катувань, нелюдського та принижуючого гідність поводження, незважаючи на її фундаментальне значення, буде неефективною, а представники держави у певних випадках фактично безкарно зможуть порушувати права осіб, які знаходяться під їхнім контролем⁸⁰. Коли представник держави звинувачується у злочинах із застосуванням катувань або нелюдського поводження, такі справи не повинні мати строку позовної давності у національному законодавстві, а амністії чи помилування не повинні допускатися⁸¹. Не менш важливою, на думку Суду, є необхідність відсторонення такого представника держави від роботи під час розслідування скарг на катування чи нелюдське поводження з його боку, та його звільнення при встановленні вини⁸². Дотримання зазначених вимог є невід'ємним обов'язком держави задля недопущення безкарності за жорстоке поводження та демонстрацією своєї нетерпимості до цього ганебного явища. Основними причинами прийняття Європейським судом рішень, в яких констатується порушення ст. 3 Конвенції у зв'язку із застосуванням незаконних методів дізнання і досудового слідства є: відсутність правдоподібного та достовірного пояснення державних органів щодо причин виникнення у заявників чи їхніх близьких родичів тілесних ушкоджень під час їхнього перебування під вартою; відсутність ефективного розслідування скарг заявників чи їх близьких родичів на погане, нелюдське та таке, що принижує гідність, поводження та катування з боку представників держави; незабезпечення збалансованості сили, застосованої до 80 Assenov and Others v. Bulgaria, judg. 28 October 1998, § 102; Labita v. Italy, judg. 6 Apr. 2000, § 131. 81 Abdulsamet Yaman v. Turkey, judg. 2 November 2004 § 55; Savin v. Ukraine, judg. 16 February 2012, § 67. 82 Nikolova and Velichkova v. Bulgaria, judg. 20 December 2007, § 63; Serdar Güzel v. Turkey, judg. 15 March 2011, § 42; Savin v. Ukraine, judg. 16 February 2012, § 68. 47 аналіз національного та міжнародного досвіду заявників працівниками міліції під час подолання їх непокори у контексті обставин подій⁸³. У цілому, більшість рішень Суду щодо статті 3 Конвенції, в тому числі проти України, стосується завдання особам тілесних ушкоджень та вчинення насилля при затриманні та під час перебування під контролем держави у поєднанні з відсутністю будь-яких обґрунтованих пояснень щодо їх походження державою-відповідачем. Умови утримання. Формування стандартів умов утримання осіб під контролем держави та визнання їх недотримання державами самостійним порушенням статті 3 Конвенції відбулося відносно недавно. Виходячи з практики Європейського суду в межах статті 3 Конвенції кожна затримана, заарештована особа, особа, що знаходиться під вартою, має утримуватися в належних умовах, які відповідають принципам поваги людської гідності. Одним з перших відомих рішень стосовно визначення мінімальних умов утримання осіб була «Грецька справа» 1969 р. У цій справі Європейська комісія з прав людини визнала, що тримання людей у переповнених камерах, без належного опалення, каналізації, їжі, обладнання для сну, відпочинку та можливості спілкування з оточуючим світом становить принижуюче гідність поводження⁸⁴. На сьогоднішній день недотримання мінімально необхідних для людини

матеріально-побутових стандартів утримання затриманих та заарештованих осіб неодноразово констатувалося в рішеннях Суду. Незабезпечення заявнику належних умов утримання у рішенні «Харченко проти України»⁸⁵ від 10 лютого 2011 р. призвели до встановлення Європейським судом поводження, що принижує гідність, внаслідок утримання заявника більше двох років у переповнених камерах з ненаалежною вентиляцією, неадекватним опаленням в холодну погоду, відсутнім гарячим водопостачанням, тобто у зв'язку з матеріально-побутовими умовами утримання в СІЗО, які не відповідають мінімальним стандартам, встановленим практикою Суду. Значна кількість скарг щодо умов утримання, в тому числі проти України, пов'язана з переповненістю камер, в яких утримуються особи. Так, сторони у справі «Харченко проти України» надавали різну інформацію про 83 Узгалянення практики застосування судами загальної юрисдикції першої та апеляційної інстанцій при здійсненні судочинства у кримінальних справах статей 3, 5, 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року за 2011 – перше півріччя 2012 р. Електронний ресурс. Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/n0001740-13>. 84 The Greek Case, 18 November 1969, (1969) 12 YECR. 85 Kharchenko v. Ukraine, judg. 10 February 2011 48 Мінімальні стандарти належного поводження: кількість осіб у камерах. Уряд наголошував на наявності від 2,55 до 4,67 кв. м житлової площі на кожного ув'язненого у більшій кількості камер, в яких тримали заявника. За твердженням заявника, розмір житлової площі під час його ув'язнення становив лише одну третину від названого урядом. У будь-якому разі, Європейський суд визнав, що зазначені державою показники є значно меншими за мінімальні стандарти з точки зору сталої практики Суду та стандартів, встановлених Європейським комітетом з питань запобігання катуванням і нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню і покаранню (КЗК). Європейський суд у багатьох своїх рішеннях посилається на відповідні стандарти Комітету, що дозволяє стверджувати про їх прийняття та підтримку Судом. У рішенні у справі «Мельник проти України» від 28 березня 2006 р. Суд також не вважав за потрібне вирішувати суперечку між урядом та заявником з приводу розміру камер та нагадав, що КЗК встановлює 7 кв. м. на в'язня в якості бажаних умов утримання (мова йде саме про належні бажані умови, а не про мінімальні стандарти)⁸⁶, а тому, у будь-якому разі, камери, в яких тримали як Мельника, так і Харченка були визнані Судом перенаселеними. Знаходження у таких камерах, на думку Суду, було нелюдським поводженням та становило порушення статті 3. Невідповідність 3,5 кв. м житлової площі на одну особу під час її знаходження в СІЗО мінімальним стандартам, рекомендованим КЗК для України, було встановлено Судом у рішенні у справі «Іглін проти України» від 17 лютого 2012 р. Розглядаючи справу, Суд посилався на свої попередні рішення «Давидов проти України», «Віслогузов проти України», «Мельник проти України» та інші. Зокрема, у рішенні у справі «Давидов та інші проти України» Суд прямо вказав на пункт доповіді КЗК про візит в Україну 2005 р. щодо рекомендації українській владі переглянути стандарти житлової площі для ув'язнених як мінімум до 4 кв. м у всіх установах, підпорядкованих Департаменту виконання покарань⁸⁷. Європейський суд також чітко визнав, чинні українські норми є значно нижчими за стандарти, рекомендовані КЗК для України, якими передбачено наявність не менше 4 кв. м житлової площі на одну особу у багатомісних камерах⁸⁸. Незважаючи на визначений стандарт Європейського суду, в ст. 11 Закону України «Про попереднє ув'язнення»⁸⁹ вказано, що норма площі в камері для однієї взятої під варту особи не може бути меншою за 2,5 кв. м, а для вагітної жінки або жінки, яка має при собі дитину, – 4,5 кв. м, що прямо 86 Див. Друга Загальна Доповідь — CPT/Inf (92) 3, п. 43. 87 Davydov and Others v. Ukraine, judg. of 1 July 2010, § 107. 88 Там само, § 229. 89 Закон України «Про попереднє ув'язнення» від 30.06.1993 № 3352-XII// Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1993, № 35, с. 360. 49 аналіз національного та міжнародного досвіду суперечить не тільки загальновизнаним стандартам Суду, але й вже винесеним рішенням Суду проти України. Взагалі, рекомендований КЗК мінімальний стандарт площі при розміщенні в одній камері понад одну особу становить 4 кв. м на одну людину (у слідчих ізоляторах) та 7 кв. м для камер на одну особу у відділеннях поліції (причому, не менше 2,2 м – відстань між стінками та 2,5 м – висота). Окремий стандарт передбачено для осіб, що знаходяться у колоніях – 9 кв. м. Ці стандарти неодноразово застосовувалися Судом при розгляді справ⁹⁰. Мінімальний стандарт 4 кв. м особистого простору для однієї особи був неодноразово підтверджений в документах КЗК. Зокрема, у доповіді за результатами відвідування Азербайджану у період з 24 листопада по 6 грудня 2002 р. КЗК також запропонував мінімальні стандарти, визначивши у п. 189, що норми заповнення камер (у слідчих ізоляторах) слід зменшити до того, щоб на кожного ув'язненого припадало принаймні 4 кв. м особистого простору. Водночас, у рішенні у справі «Харченко проти України» Суд не взяв до уваги твердження уряду про надання в деяких камерах до 4,67 кв. м площі на кожну особу, що начебто мало відповідати мініальному стандарту для утримання осіб у слідчих ізоляторах. Це рішення та інша практика свідчать про посилення Суду все ж таки на бажаний стандарт 7 кв. м та на розгляд у сукупності всіх умов, на які скаржиться заявник. У рішенні у справі «Калашников проти Росії» Суд, не виокремлюючи стандарти для утримання осіб у поліцейських дільницях та слідчих ізоляторах, нагадав, що КЗК встановив простір у 7 кв. м на одного в'язня як приблизний рекомендований стандарт для обладнання камер⁹¹. Суд визнав, що тільки утримання заявника у камерах з площею меншою ніж 2 кв. м на одну особу вже становить такий ступінь переповнення камер, що саме по собі порушує вимоги статті 3 Конвенції. У рішенні у справі «Попов проти Росії» Суд нагадав про свої висновки у рішенні «Пірс проти Греції», в якому камеру завбільшки 7 кв. м на двох в'язнів було названо істотним аспектом для того, щоб зробити висновок про порушення статті 3 Конвенції⁹². Подібний висновок

Суд зробив і у рішенні у справі «Лабзов проти Росії» (на заявника під час його 35-денного тримання під вартою припадав менш ніж 1 кв. м площі)⁹³, у справі «Майзіт проти Росії» (заявник мав менше 2 кв. м особистого простору в камері протягом понад 9 місяців його тримання під вартою)⁹⁴. Переповненість камер тягне за собою порушення, як правило, ще 90 Зокрема, див. *Nevmerzhiysky v. Ukraine*, judg. 5 April 2005, § 66; *Rodić and Others v. Bosnia and Herzegovina*, judg. 27 May 2008, § 77; *Malechkov v. Bulgaria*, judg. 28 June 2007, § 137. 91 *Kalashnikov v. Russia*, judg. 15 July 2002, § 97. 92 *Popov v. Russia*, judg. 22 June 2006; *Peers v. Greece* judg. 19 April 2001, § 70–72. 93 *Labzov v. Russia*, judg. 16 June 2005, §§ 41–49. 94 *Mayzit v. Russia* judg. 20 Jan. 2005, § 40; *Popov v. Russia*, judg. 22 June 2006. 50 Мінімальні стандарти належного поводження: одного стандарту щодо умов утримання: забезпечення можливості нічного відпочинку, тобто сну для затриманих та осіб, які знаходяться під вартою. Таким чином, Європейський суд при встановленні адекватності умов утримання осіб у камерах посилається у переважній більшості випадків на стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням і нелюдському чи такому, що принижує гідність, поводженню та покаранню. У багатьох випадках Суд поділяє та застосовує стандарти особистого простору (житлової площі) на одну особу в межах 7 кв. м як бажаної площі для однієї особи. Разом з тим, Європейський суд, застосовуючи стандарти КЗК, не завжди чітко виокремлює відмінність у мінімальних стандартах житлової площі для однієї особи, яка утримується в слідчих ізоляторах, тюрмах, та, з іншого боку, у відділеннях поліції⁹⁵. Стандарти КЗК, вироблені стосовно утримання осіб у слідчих ізоляторах, ізоляторах тимчасового утримання, слідчих тюрмах, передбачають забезпечення особистого простору на рівні 4 кв. м на кожну особу, яка утримується у камерах, розрахованих більш як на одну особу, та щонайменше 6 кв. м для камери, в якій утримується одна особа. З іншого боку, бажаний стандарт для камер у відділеннях поліції складає 7 кв. м з урахуванням відстані між стінами у 2 м та між підлогою і стелею – у 2,5 м. Розглядаючи справу Європейський суд, як правило, враховує всі побутові та санітарногігієнічні умови у сукупності та період утримання у таких умовах. Урахування Судом всіх умов утримання в цілому приводить, в деяких випадках, до невизнання порушення статті 3, оскільки обмежена площа в спальних приміщеннях (менш ніж мінімальні стандарти) може компенсуватися свободою пересування особи у день⁹⁶. Тобто, переповненість камер може не становити порушення вимог статті 3 Конвенції у випадку достатньої свободи пересування протягом дня та забезпечення умов для сну⁹⁷. Окрім утримання у перенаселених камерах Європейський суд звертав увагу на санітарно-гігієнічні умови. У цитованому рішенні «Калашніков проти Росії» Суд звертав увагу на відсутність належної вентиляції в камері заявника та 95 У рішеннях у справах «Калашніков проти Росії» та «Маузіт проти Росії» Європейський суд посилався на стандарт утримання осіб у камерах у поліцейських відділеннях замість стандарту утримання осіб у слідчих ізоляторах, що, на думку М.М. Гнатівського можна вважати курйозною неточністю, а не встановлення більш високого стандарту / Див. Гнатівський М.М. Застосування ст. 3 СКПЛ Європейським судом з прав людини та практика Європейського комітету з питань запобігання катуванням // Європейський суд з прав людини. Судова практика / За заг. ред. В.Г. Буткевича. Дод. до журн. «Право України». – Київ: ред. журн. «Право України». – Вип. 1, ч.3. – 2011. – С. 43. 96 *Valašinas v. Lithuania*, judg. 24 July 2001, §103, §107; *Nurmagomedov v. Russia*, judg. 16 Sept. 2004. 97 *Nurmagomedov v. Russia*, judg. 16 Sept. 2004, § 217. 51 аналіз національного та міжнародного досвіду перебування в ній значної кількості в'язнів, яким дозволялося палити. І хоча заявник мав змогу одну чи дві години проводити поза межами камери, решту доби він перебував у камері з надзвичайно обмеженим особистим простором, без свіжого повітря; ситуація ускладнювалася і наявністю великої кількості комарів. Умови гігієни та санітарії з огляду на скупчення в'язнів, на думку Суду, погіршувалися також через обмежену можливість здійснення особистих гігієнічних процедур. Так, дозволялося приймати душ та прати білизну лише раз на тиждень⁹⁸. У рішенні у справі «Модарка проти Молдови»⁹⁹ заявник також скаржився на відсутність вентиляції, опалення, постільної білизни, належного освітлення, енерго- та водопостачання, та надання практично неістотної їжі. Суд розглядав умови у сукупності всіх обставин та знайшов порушення статті 3 Конвенції. Відсутність свіжого повітря та неналежна вентиляційна система у переповнених камерах під час тримання осіб під вартою ставала предметом розгляду у багатьох інших рішеннях Суду, зокрема, «Коваль проти України»¹⁰⁰, «Ахмет Озкан та інші проти Туреччини»¹⁰¹ тощо. Поширеним порушенням гідних умов утримання є також невідокремлення туалету від житлової частини камери, що завдає особам додаткових психологічних страждань. Зокрема, Суд звертав увагу на цю обставину у рішеннях «Пірс проти Греції», «Знайкін проти України», «Рамішвілі та Кохрідзе проти Грузії» тощо. У цілому, відповідно до стандартів Європейського суду, перебування заявників під вартою в перенаселених камерах, в антисанітарних умовах, з невідокремленим від житлової зони туалетом, без доступу до питної води, з відсутніми або неналежним чином функціонуючими вентиляцією, опаленням, за відсутності дезінфекції проти гризунів, комарів, без постільної білизни та належним чином обладнаних місць для сну, відпочинку тощо визнається таким, що має шкідливий вплив на здоров'я та благополуччя осіб, які утримувалися, та становить нелюдське поводження або поводження, що принижує гідність. Окрім спеціально обладнаних закладів утримання осіб на досудовому етапі, які розраховані на тривалий час перебування, Європейський суд звертав увагу у своїх рішеннях на умови перебування осіб у відділеннях органів внутрішніх справ. Після затримання осіб доправляють, як правило, в органи внутрішніх справ (у відділення поліції / міліції), де вони знаходяться в ізольованих приміщеннях перші години після затримання в межах адміністративного чи кримінального переслідування. Такими приміщеннями можуть бути кабінети, 98 *Kalashnikov v. Russia*, judg.

15 July 2002. 99 *Modarca v. Moldova* judg. 10 May 2007. 100 *Koval v. Ukraine*, judg. 19 October 2006. 101 *Ahmet Özkan and Others v. Turkey*, judg. 6 April 2004. 52 Мінімальні стандарти належного поводження: камери для тимчасового утримання, спеціальна клітка (невеличкий простір з решітками при відділенні поліції), ізолятори тимчасового тримання тощо. Суд визнавав, що тримання осіб в міліції, як правило, триває відносно короткий період. Разом з тим, держава має створювати необхідні матеріально-побутові умови утримання навіть на незначний період. Європейський суд з прав людини неодноразово посилався на Другу загальну доповідь КЗК СРТ/Інф (92)3 від 13 квітня 1992 р.¹⁰², в якій зазначено, що утримання осіб під вартою в поліцейському відділенні є відносно нетривалим, навіть коли мова йде про адміністративний арешт, тому матеріальні умови утримання можуть бути гірші, ніж умови утримання у місцях, де особи знаходяться тривалий період. Тим не менш, такі заклади повинні забезпечувати особам елементарні матеріальні умови утримання. Зокрема, камери повинні мати розумні розміри, освітлення, обладнання для відпочинку (стіл, стілець) та сну для осіб, які залишаються на ніч. Особам має бути надана можливість користування туалетом, який відповідає санітарним нормам. Важливе значення, виходячи з практики Суду, має тривалість утримання осіб в органах міліції в умовах, які не відповідають стандартам утримання в межах статті 3. Однак, Європейський суд не завжди погоджується з мінімальними стандартами, визначеними КЗК, встановлюючи більш високі вимоги для держав. Так, згідно зі стандартами КЗК, особам, які утримуються в поліцейських тимчасових ізоляторах, має надаватися харчування, включаючи повноцінний обід принаймні один раз на день. Європейський суд у рішенні у справі «Кадікіс проти Латвії»¹⁰³ чітко визначив, що повноцінне харчування один раз на день без надання сніданку та вечері, хоча й з добовою нормою хліба, є недостатнім для задоволення основних потреб організму впродовж 15 діб. Європейський суд підкреслив, що ситуація з недостатнім харчуванням може погіршуватися заборотою отримання передач з продуктами харчування. Крім того, безперешкодний доступ до питної води розглядається Судом як необхідний стандарт умов утримання осіб під контролем держави. Оцінюючи умови тримання під вартою, у поліцейських відділеннях слід також брати до уваги кумулятивний ефект цих умов, а також специфічні скарги заявника¹⁰⁴. 102 *Fedotov v. Russia* judg. 25 October 2005; *Kadikis v. Latvia*, judg. 4 May 2006. 103 *Kadikis v. Latvia* judg. 4 May 2006. 104 *Dougoz v. Greece*, judg. 6 March 2001, § 46; *Kalashnikov v. Russia*, judg. 15 July 2002, § 95. 53 аналіз національного та міжнародного досвіду Умови утримання окремих категорій затриманих та заарештованих осіб. При затриманні чи арешті осіб з обмеженими можливостями, з фізичними вадами, певними захворюваннями, тобто зі спеціальними потребами, камери мають бути обладнані відповідно до потреб такої категорії осіб. У рішенні у справі «Прайс проти Сполученого Королівства» Суд розглядав відповідність умов тимчасового утримання інваліда у камері, не пристосованої для осіб з важкими фізичними вадами. Заявниця змушена була спати у інвалідному візку, не могла дотягнутися до кнопок негайного виклику, повинна була користуватися послугами персоналу чоловіків для відправлення своїх особистих гігієнічних потреб, потребувала ліків у зв'язку із захворюванням нирок тощо. У даному випадку було визнано порушення статті 3 Конвенції, зважаючи на особливості становища інваліда-заявника¹⁰⁵. У рішенні у справі «Р.М. проти Угорщини» Суд визнав, що незабезпечення належного санітарного нагляду затриманій особі з паралізованою нижньою частиною тіла, внаслідок чого остання не контролювала сечовипускання, також становило порушення статті 3¹⁰⁶. Очевидно, знаходження здорової людини у зазначених умовах навряд чи склали би порушення статті 3 Конвенції. Розглядаючи скарги осіб з фізичними вадами на умови утримання, Європейський суд сформулював чітке правило, що у випадку рішення органів влади тримати під вартою важко хвору особу, особу з фізичними вадами, спеціальними потребами тощо необхідним є забезпечення належних умов тримання, відповідних стану її здоров'я¹⁰⁷. Водночас, конвенційні стандарти щодо належного поводження з особами, які знаходяться під контролем держави, не вимагають від держави звільняти ув'язнених з-під варти за станом здоров'я. Окрім необхідності забезпечення задовільних умов утримання для хворих та осіб з вадами, можна стверджувати про доцільність виокремлення ще одного стандарту, який також прописаний в висновках та доповідях КЗК. Держава має забезпечити окреме утримання різних категорій осіб, зокрема, жінок від чоловіків, неповнолітніх від дорослих, рецидивістів від тих, хто потрапляє під контроль держави вперше, здорових окремо від хворих на інфекційні захворювання тощо. Ці стандарти є цілком зрозумілими та закріплені у національному законодавстві держав-членів Ради Європи. Однак скарги на їх порушення неодноразово розглядалися 105 *Price v. the United Kingdom*, judg. 10 July 2001. 106 *P.M. v. Hungary*, dec. 21 May 1997. 107 Цей принцип неодноразово повторювався, зокрема у рішеннях *Mechenkov v. Russia* judg. 7 February 2008, *Farbtuhs v. Latvia*, judg. 2 December 2004. 54 Мінімальні стандарти належного поводження: Європейським судом. Зокрема, Судом було винесено низку рішень проти України щодо зараження на туберкульоз під час утримання під вартою, утримання здорових людей спільно з хворими на тяжкі інфекційні хвороби, що тягне за собою небезпеку для здорових, ймовірність погіршення стану хворих та становить порушення статті 3 Конвенції. Також, у практиці Суду непоодинокими є випадки відсутності реагування влади та потакання побиттю заявників іншими особами, що знаходяться у камері. Зокрема, у справі «Премініні проти Росії» заявників було неодноразово жорстоко побито співкамерниками за дорученням адміністрації закладу¹⁰⁸. У рішенні у справі «О. проти України» Європейський суд встановив, що органи влади не здійснили жодних заходів стосовно недопущення постійного нанесення заявнику тілесних ушкоджень співкамерниками та не надали належної медичної допомоги¹⁰⁹. У цілому, стосовно

здоров'я особи, яка тримається під вартою, та лікування, яке ця особа отримувала під час перебування під контролем держави¹²³. Якщо людина страждає декількома захворюваннями, під час утримання під вартою, ймовірність погіршення стану, пов'язана з кожним із цих захворювань, може зрости, й психологічні страждання та страх, який відчуває хворий перед таким погіршенням, може посилитися. У рішенні у справі «Худобін 119 Пушкар П.В. Заборона катувань та інші форми жорстокого поводження чи покарання: застосування практики Європейського суду з прав людини / Європейський суд з прав людини. Судова практика/За ред. В.Г. Буткевича. Дод. до журн. «Право України». – Київ: Ред. журн. «Право України», 2011. – Вип. 1, ч.3. – С. 110. 120 Yakovenko v. Ukraine, judg. 25 October 2007; Salakhov and Islyamova v. Ukraine, judg. 14 March 2013. 121 Rupa v. Romania, judg. 16 December 2008. 122 Melnik v. Ukraine, judg. 28 March 2006, § 94; Mouisel v. France, judg. 14 November 2002; §§ 40–42, Riviere v. France, judg. 11 July 2006, § 63. 123 Khudobin v. Russia judg. 26 Oct. 2006, § 83. 57 аналіз національного та міжнародного досвіду проти Росії»¹²⁴ відмову органів влади провести незалежний медичний огляд стану здоров'я заявника, викликало гостре відчуття незахищеності, яке у сукупності з фізичними стражданнями становило, на думку Суду, поводження, що принижує гідність¹²⁵. У світлі надання належної та адекватної медичної допомоги Європейським судом було встановлено низку відповідних мінімальних стандартів, яких мають дотримуватися держави для виконання вимог статті 3 Конвенції. Так, лише той факт, що особу, яка потрапила під контроль держави, оглянув лікар та призначив певний вид лікування, автоматично не може привести до висновку, що медична допомога була достатньою та адекватною¹²⁶. Відсутність інформації про лікування хворої особи¹²⁷ та суперечності в медичній документації особи також можуть привести, на думку Суду, до встановлення порушення статті 3 Конвенції¹²⁸. При наданні медичної допомоги необхідними також є оперативність, точність встановлення діагнозу та безпосередньо надання допомоги¹²⁹. У разі необхідності та залежно від характеру захворювання держава має забезпечити регулярний та систематичний нагляд, який включає в себе всебічний план лікування, спрямований на лікування захворювань особи та попередження їх загострення, а не на усунення симптомів¹³⁰. Крім того, на державу покладено тягар доведення того, що були створені всі умови, необхідні для призначеного лікування, і це лікування було дійсно отримане особою¹³¹. Примусове годування осіб, які знаходяться під контролем держави У випадках, коли затримана особа вдається до голодування, то постає питання щодо співвідношення її права на фізичну недоторканність та обов'язок держави охороняти життя та здоров'я осіб, які знаходяться під її контролем. Європейський суд неодноразово наголошував, що примусове годування, за загальним правилом, не може вважатися нелюдським або 124 Khudobin v. Russia judg. 26 Oct. 2006. 125 Заявник був ВІЛ-інфікованим, страждав на низку хронічних захворювань, включаючи епілепсію, вірусний гепатит та психічні розлади. Під час утримання під вартою впродовж року він хворів на кір, бронхіт та гостру пневмонію. У зв'язку зі станом здоров'я заявника часто переводили до інфекційної лікарні, однак його прохання про комплексне медичне обстеження було відхилене. 126 Hummatov v. Azerbaijan, judg. 29 November 2007, § 116; Malenko v. Ukraine, judg. 19 Feb. 2009. 127 Див. Melnik v. Ukraine 28 March 2006. 128 Див. Exandru Marius Radu v. Romania, judg. 21 July 2009. 129 Hummatov v. Azerbaijan judg. 29 November 2007, § 115; Melnik v. Ukraine 28 March 2006, §§ 104–106. 130 Hummatov v. Azerbaijan 29 November 2007 § 109, 114; Sarban v. Moldova judg. 4 Oct. 2005, § 79; Popov v. Russia judg. 13 July 2006, § 211. 131 Holomiov v. Moldova judg. 7 Nov. 2006, § 117. 58 Мінімальні стандарти належного поводження: принижуючим гідність поводженням, якщо воно обумовлене медичною необхідністю та спрямоване на врятування життя особи, що відмовляється вживати їжу. Проте держава має переконатися у наявності такої медичної необхідності та дотримуватися встановлених процесуальних гарантій при примусовому годуванні. Крім того, спосіб, в який особу було піддано примусовому годуванню не повинен перевищувати стандарт мінімального рівня жорстокості, встановленого у практиці Суду¹³². Ці три критерії Суд неодноразово повторював у своїй практиці. Так, у рішенні у справі «Чорап проти Молдови»¹³³ Суд нагадав, що для встановлення відповідності примусового годування вимогам статті 3 Конвенції необхідно, щоб: 1) медична необхідність процедури примусового годування мала бути належним чином встановлена, 2) процедурні гарантії дотримано, 3) спосіб здійснення процедури не виходив за межі неминучого рівня суворості. У рішенні у справі «Невмержицький проти України» Європейський суд взагалі дійшов висновку, що використання таких методів примусового годування, як застосування наручників, розширювача рота, спеціальних гумових трубок, можна розглядати як катування. Тобто примусове годування без належного медичного обґрунтування, з використанням спеціального обладнання та всупереч волі заявника, становило, безумовно, поводження настільки жорстокого характеру, що вимагало визнання його катуванням¹³⁴. Окрім примусового годування, деякі інші медичні процедури можуть вважатися порушенням статті 3 Конвенції. У справі «Яллох проти Німеччини»¹³⁵ заявнику, який підозрювався у торгівлі наркотиками, вводили препарати для викликання блювання з метою отримання пакетів з наркотиками, які він, на думку поліції, проковтнув перед арештом. Європейський суд прийняв до уваги той факт, що застосовані медичні препарати не були безпечні для здоров'я та викликали декілька смертельних випадків у Німеччині. Крім того, органи влади, як правило, чекали, доки наркотики не вийдуть природним шляхом у подібних випадках. Відповідно, Судом було встановлено порушення статті 3 Конвенції. Розширюючи зміст статті 3 Конвенції на умови утримання, надання належної медичної допомоги, Європейський суд наголосив на тому, що забезпечення умов, сумісних з повагою гідності особи, надання адекватного медичного забезпечення та медичної допомоги є одним з головних 132 Nevmerzhitsky v. Ukraine

judg. 5 Apr. 2005; Herczegfalvy v. Austria judg. 24 Sept. 1992. 133 Ciorap v. Moldova, judg. 19 June 2007. 134 Nevmerzhitsky v. Ukraine judg. 5 Apr. 2005, § 98. 135 Jalloh v. Germany judg. 11 July 2006. 59 аналіз національного та міжнародного досвіду стандартів статті 3 Конвенції¹³⁶. Держава має забезпечити особу умовами утримання, які б не посягали на її людську гідність, не зумовлювали страждання або труднощі такої міри, які б перевищували неминучий рівень страждань в'язня та щоб, з огляду на практичні вимоги утримання, здоров'я та добробут особи були забезпечені. Сьогодні надзвичайно актуальним для багатьох держав є виконання встановленого Європейським судом з прав людини обов'язку держав організувати свої системи утримання осіб під контролем таким чином, щоб не принижувати їхню гідність. У рішеннях Європейського суду часто вказується на перенаселення камер, неналежну вентиляцію та відсутність доступу до свіжого повітря, незадовільні санітарно-гігієнічні умови, невідокремлення туалету, відсутність доступу до медичної допомоги. Встановлюючи відповідні мінімальні стандарти, Європейський суд достатньо часто посилається у своїх рішеннях на стандарти Європейського комітету з питань запобігання катуванням у питаннях, які стосуються умов утримання осіб під контролем держави, зокрема щодо визначення мінімальної площі особистого простору на одну особу у камерах, санітарно-гігієнічних умов, медичної допомоги, умов перевезення. Водночас ці стандарти не є обов'язковими для Суду, який може самостійно впроваджувати більш високий рівень захисту, брати до уваги всі обставини справи у сукупності, враховуючи живий характер Конвенції та можливість її динамічного тлумачення. У цілому, з метою дотримання основних стандартів поводження з затриманими чи заарештованими особами держава зобов'язана гарантувати їм застосування своїми представниками тільки такої фізичної сили, в якій є пряма необхідність, гарантувати добробут, життя, безпеку та належну медичну допомогу особам, які перебувають під контролем держави.